

Language: Yorùbá

Oríkì Gégé bí Ìwògbè Aṣàfihàn Iṣẹ̀ Akoni: Ìtupalẹ̀ Ìgbòkègbodò Akinlùùsẹ̀ ní Ìsẹ̀-Èkìtì

Taiwo Opeyemi AKINDUTI (PhD)

Department of Linguistics and Nigerian Languages, College of Humanities and
Culture, Oṣun State University, Oṣogbo, Nigeria

E-mail: akinduti@uniosun.edu.ng

E-mail: taiwo.akinduti@uniosun.edu.ng & taiwoyemijessie@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0001-4411-8671>

Aṣamò

Iṣẹ̀ repẹṣe ni àwọn onímò lítirésò Yorùbá ti ẹ̀ lórí oríkì Yorùbá tí í ẹ̀ àká aṣàfihàn àṣà àti iṣe Yorùbá tí ó tóbi, tí ó sì ẹ̀ pàtàkì jù lọ láàárín àwọn ewì alohùn Yorùbá. Àwọn iṣe wònyí ẹ̀ agbèyèwò orírun onírúurú èyà iran Yorùbá nínú oríkì-orílẹ̀ wọn. Ọ̀pọ̀ iṣe ló ẹ̀ itupalẹ̀ èrò àti ìgbàgbọ̀ Yorùbá nínú oríkì. Kódà, iwádìí ti jinlẹ̀ nípa ipa mánìgbàgbé tí ọ̀kan-ò-jòkan akonikùnrin àti akonibìnrin kó ní agbègbè ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn àti ilẹ̀ Yorùbá lápapọ̀. Bí iwádìí ẹ̀ gbòòrò tó nípa oríkì, a kò tí í ẹ̀ àkíyèsí iṣe tí ó ẹ̀ itupalẹ̀ tí ó jinlẹ̀ nípa ipa ribiribi tí akonidòrìṣà kan tí orúkọ rẹ̀ n jẹ̀ Akinlùùsẹ̀, tí a tún mò sí Akinlùàdusẹ̀ kó ní Ìsẹ̀-Èkìtì. Ìwò-oòrùn Gúsù orílẹ̀-èdè Nàìjíríà ní ilẹ̀ Yorùbá ni Ìsẹ̀-Èkìtì wà. Iṣe yìí ẹ̀ itupalẹ̀ oríkì Akinlùùsẹ̀ láti ẹ̀ àfihàn agbára akoni yìí, ìhùwàsí ojù-ni-alákàn-fi-ń-sòrí rẹ̀, oore tí ó ẹ̀ fún àwọn èniyàn ilú Ìsẹ̀ àti bí ó ẹ̀ fi ọ̀dún Ọ̀pá lólẹ̀ ní ilú nàà láti lè mú kí ipa rere tí ó kó ní àwùjọ nàà di mánìgbàgbé àti láti gbín ìgboyà àti iṣe akin sí gbogbo ọ̀mọ̀ bíbí Ìsẹ̀ lókàn láti iran kan dé èkejì. Ilànà ifòròwánlẹ̀nuwò ni a gùn lẹ̀ láti ẹ̀ àkọjó èdè fáyèwò. A fòrò wá àwọn agbàlagbà àti àwọn ọ̀dọ̀ tí wọn jẹ̀ agbàterù àṣà lẹ̀nu wò ní ilú Ìsẹ̀ àti ilú Osí. Abájádé iwádìí yìí fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé oríkì jẹ̀ oríṣíí ewì tí iran Yorùbá ẹ̀ gbogbo nnkan tó rò mò ìgbé ayé àti ìgbòkègbodò akoni lójò sí. Ilànà itupalẹ̀ afọ̀ ni a mú lò láti ẹ̀ itupalẹ̀ dètà. Orí èrò tí iṣe yìí gúnlẹ̀ sí ni pé oríkì Yorùbá jẹ̀ iwògbè tó n ẹ̀ àfihàn idánimò akoni àti ìgbòkègbodò rẹ̀ pẹ̀lú ewà èdè àti onírúurú ọ̀rọ̀ ayàwòrán.

Kókó Ọ̀ rọ̀

Akoni, Ìsẹ̀-Èkìtì, Itàn, Oríkì, Ifá, Akinlùùsẹ̀

A poesia como representação visual da ação heroica: uma análise do desenvolvimento do Akinlùùsẹ̀ em Issè-Ekiti

Resumo

Estudiosos da literatura iorubá têm realizado um trabalho significativo sobre a poesia iorubá — uma grande expressão da cultura e da tradição desse povo e a mais importante entre suas obras poéticas. Tais obras examinam as origens dos diversos grupos étnicos iorubás por meio de sua poesia nacional e analisam o pensamento e as crenças iorubás nela contidos. De fato, pesquisas têm sido conduzidas sobre o papel memorável desempenhado por heróis e heroínas em suas respectivas regiões e em todo o território iorubá. Apesar da extensa pesquisa sobre o tema, não houve, até o momento, nenhum trabalho que analisasse em profundidade a grande influência de um herói chamado Akinlùsuse — também conhecido como Akinlùadususe — na localidade de Isse-Ekiti. Isse-Ekiti situa-se no sudoeste da Nigéria, em território iorubá. Este trabalho analisa a poesia de Akinlùsuse para destacar o poder desse herói, seus feitos

heroicos, a benevolência demonstrada para com o povo de Isse e a forma como celebrou o "Ano do Rato" na cidade, tornando seu impacto positivo na comunidade inesquecível e incutindo coragem e bravura em todos os filhos de Isse, de uma geração para a outra. O método de entrevista foi utilizado para coletar a amostra linguística; entrevistaram-se adultos e jovens que são portadores da cultura nas cidades de Isse e Osi. Os resultados do estudo confirmaram que a poesia iorubá é um gênero utilizado pelo povo para expressar tudo o que se relaciona à vida e às atividades do herói na sociedade. Utilizou-se um método analítico para o tratamento dos dados. A ideia central deste trabalho é que a poesia iorubá expressa a identidade do herói e suas atividades por meio da beleza da linguagem e de diversos recursos de linguagem figurada.

Palavras-Chave

Herói, Ekiti, História, Poesia, Ifá, Akinlùussè

Poetry as a Visual Display of Heroic Action: An Analysis of the Development of the Akinlùussè in Issù-Ekiti

Abstract

Yorubá literary scholars have written extensively on Yorubá *oríkì*, the biggest and the most important cultural reservoir among other oral genres. Their works explore the diverse origins of the Yorubá in their *oríkì-orílẹ̀*. Besides, most works on *oríkì* have analysed the Yorubá thoughts and beliefs, their customs and the memorable feats of the heroes and heroines in their various communities across Yorubáland. Despite the extensive researches on *oríkì*, critical attention has not been given to the analysis of the contents of the *oríkì* of Akinlùussè, also known as Akinlùadusè, the famous Ìṣẹ̀-Èkìtì hero, a town located in the South-western, Nigeria. Thus, this work examines and analyses Akinlùussè's *oríkì* to foreground his invincibility, his acute sense of security, his great contribution to a peaceful atmosphere in Ìṣẹ̀ and his inauguration of *Ọpá* festival in the community. The essence of inaugurating the festival is to immortalise his immeasurable impact and to instill boldness and heroic disposition in Ìṣẹ̀ indigenes from generation to generation. In-depth interviews (IDIs) are conducted with selected elders and youths who are custodians of culture and cultural performances in Ìṣẹ̀ and Osí. The results show that the Yorubá *oríkì* archives the life and the accomplishments of their heroes. Research methodology relies on discourse analysis. The study concludes that the Yorubá *oríkì* mirrors the life course of the Yorubá heroes, and that it presents this with the deployment of aesthetics and imageries.

Keywords

Hero, Ìṣẹ̀-Èkìtì, (Hi)story, *Oríkì*, *Ifá*, Akinlùussè

Ìfáára

Carter-Ényì (2018:83) sọ pé "oríkì canonically identifies one's place of origin, family heritage and good deeds." (oríkì dá dúró gégé bí ewì aṣàfihàn orírun ẹni, idílẹ̀ tí a bínì sí àtì àwọn یشه́ didára). Èrò Carter-Ényì (2018:83) yíi sọ ojú abẹ̀ níkòó pé oríkì jẹ́ ẹyà àràngbọ̀ tí a fi ń tan ìmọ̀lẹ̀ sí idánimò olúkúlùkù omọ̀ Yorubá. Àpilẹ̀kọ̀ yíi rí oríkì Yorubá gégé bí ìwògbè, nítorí pé òun ló dàbí irin-ìṣẹ̀ tàbí ohun èlò tí a fi ń tan ìmọ̀lẹ̀ sí ohun tí ó sòkùnkùn nípa ẹnikan, àwùjọ̀ kan tàbí agbègbè kan jákèjádò ilẹ̀ Yorubá. Yàtò fún pé oríkì ń ṣe àfihàn idánimò onírúúrú iran tó parapọ̀ jẹ́ Yorubá lónà tó hàn kedere, oríkì a tún maa ṣe àpónlẹ̀, gbéni gẹ̀ṣin aáyán, peni sí àkíyèsí, tani lólobó, kílò iwà, peni nìjà, pa itàn, ranni létí, gbani nímòràn, kini láyà àtì bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Bákan náà, oríkì a maa

ṣe àfihàn oore, iṣe àrà, àti ẹmí ifara-ẹni-jìn tí ẹni tí à n kì ti fi hàn nínú iṣẹ̀ idóòlà àwùjọ rẹ̀. Onírúurú àkóónú tí oríkì ní sọ ojú abẹ̀ níkòó pé kò tònà láti ṣe àpẹ̀júwe tàbí rí oríkì gégé bí oríṣìí ewì tàbí ẹyà àràngbó tí a kanlẹ̀ fi n gbóríyìn, móríyá, wúni lórí tàbí ṣe àpónlẹ̀ nítorí pé oríkì n ṣe jù bẹ̀ẹ̀ lọ gégé bí a ṣe ṣàlàyé lókè yìí. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn onímò kan n pe oríkì ní *praise chant* tàbí *praise poetry*, èyí tí ó tùmò sí ipohùn iwúrí tàbí ewì amóríwú, onírúurú àkóbónú oríkì Yorubá ti fi idí rẹ̀ múlẹ̀ ṣinṣin pé kò sí ọ̀rọ̀ Gẹ̀ẹ̀sì tí ó le ṣe àpẹ̀júwe ọ̀rọ̀ iperí Yorubá yìí. Ó ṣe tán, kò sí ohun tí ó farajo, tàbí tí a lè kà sí oríkì ní àwùjọ Gẹ̀ẹ̀sì.

Gégé bí a ṣe yán an ṣáájú, lára àwọn ohun tí a máa n bá padé nínú oríkì ni iṣẹ̀ takuntakun tí ẹni tí à n kì ti ṣe, àti ipa ribiribi tí ẹni náà ti kó ní àwùjọ. Irúfẹ̀ àwọn ìgbòkègbodò bá yí ni àwọn èniyàn rí, tí wọn fi ní iwúrí láti ka ẹni tí wọn n kì sí ẹni pàtàkì àti ẹni tí oríyìn àti àpónlẹ̀ tọ̀ sí. Yàtò fún èyí, oríkì àti orílẹ̀ (oríkì iran) a tún máa ṣe àfihàn ohun mánìgbàgbé tí àwọn baba-ńlá ẹni tí a n kì ti gbé ṣe. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, àyàbá itàn inú oríkì àti orílẹ̀ akọ̀ni a máa sọ ojú abẹ̀ níkòó nípa àwọn onírúurú iranlọwọ̀ àti àtilẹ́yìn tí iran baba-ńlá akọ̀ni náà ti ṣe fún àwùjọ wọn nígbà ayé wọn. Lédè miiran, inú itàn tí oríkì n sọ ni a ti n rí àwọn ijọra nínú iwà akínkanjú àwọn baba-ńlá akọ̀ni àti ti àwọn akọ̀ni náà fúnra wọn.

Adéèkó (2001:181) ṣe àlàyé pé:

Oríkì of very eminent persons draw from both the performer's view of the subject's admirable participation in the social life of the community and notable deeds preserved in the subject's lineage history and praise poetry.

(Àwọn nńkan tí apohùn máa n mú papọ̀ láti ṣe àgbékalẹ̀ oríkì àwọn ẹni pàtàkì ní nńkan ṣe pẹ̀lú iwóye apohùn nípa ipa dídára tí ẹni tí ó n kì kó ní àwùjọ àti àwọn iṣe ribiribi iran rẹ̀ tí a ṣe lójọ́ sínú itàn gidì àti oríkì.)

Ìtumò Èdè Òńkòwé

Oríkì Akinlúusẹ̀, kì í ṣe kíkídá oríkì àdání, tàbí oríkì tó wà fún òun níkan. Àjùmòni ni àwọn abala kan nínú oríkì náà fún gbogbo ọ̀mọ̀ bíbí Ìsẹ̀-Èkìti. Bí wọn ṣe n lo oríkì yìí láti ṣe iwúrí fún ara wọn, bákan náà ni wọn n lò ó láti bọ́lá fún Akinlúusẹ̀ tí ó gbin iwà akin sí wọn lókàn, tí wọn sì tipa bẹ̀ẹ̀ di ọ̀mọ̀ Akin. Ọ́laturunji (2005:72) sọ pé “when a man is being praised, his personal oríkì is usually accompanied by his oríkì orílẹ̀ (*lineage oríkì*).” (nígbà tí wọn bá n kì èniyàn, wọn a máa ṣe àmúlò oríkì ara-ẹni àti oríkì-orílẹ̀) ní ibámu pẹ̀lú àkíyèsí onímò yìí, bí a bá n kì èniyàn tàbí ibọ̀, a kò lè fẹ̀ àmúlò àkóónú oríkì àdání àti oríkì iran tí ẹni tí à n kì ti wá kù. Méjèèjì ni apohùn sáà máa n mú papọ̀ lẹ́ẹ̀kan ṣoṣo. Ohun tí ó ṣe pàtàkì jù lọ nípa oríkì ni irúfẹ̀ iṣẹ̀ tí apohùn fẹ̀ fi oríkì jẹ̀ ní àsìkò tí ó n kì ẹni tí ó ni oríkì. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ní àsìkò ọ̀dún ibílẹ̀, ó di dandan kí àwọn apohùn kì ibọ̀ tí wọn n fi ọ̀dún náà bọ́lá fún, kí ó ba lè ní iwúrí láti ṣe ojúṣe rẹ̀. Babalọ́lá (1966:24) ṣe àlàyé pé:

It is traditionally believed that the correct performance of oríkì in honor of a progenitor gladdens the progenitor in the world of the spirits and induces him to shower blessings on his offspring on earth.

(Ní àwùjọ ibílẹ̀, wọn gbá pé bí a bá gbé oríkì kalẹ̀ lónà tó tònà láti bọ́lá fún baba-ńlá, inú rẹ̀ máa n dùn jojo ní ilẹ̀ ẹmí tí ó wà, èyí sì máa n fún un ní iṣírí láti rọ̀jò ibùkún

sórí àwọn ọmọ rẹ ní ayé.)

Ìtúmò Èdè Ònkòwé

Nínú àyọlò yìí, Babalọlá (1966:24) sọ ojú abẹ níkoó pé oríkì tí a gbé kalẹ bó ẹ tọ àti bí ó ẹ yẹ a máa mú ìwúrí àti inú dídùn bá ibọ tí à n kì, tí àwọn tí wọn n ẹ ìwúrí fún un yóó sì tipa bẹẹ rí ojúrere rẹ. Òótó tí kò ẹ é já ní koro ni pé kò pọ̀ dandan kí apohùn méjì tí wọn kì oríkì kan náà gbé e kalẹ ní ẹ́sẹ̀-n-tẹ́lẹ̀ láti ibẹ̀rẹ̀ dé iparí láisí iyàtò ní àwọn abala kòòkan. Ìdí ni pé abala tó bá sọ sí apohùn lẹ̀kàn bí ó ẹ n pọ̀hùn lọ ni yóò máa ránnu mó. Barber (1991:26) ẹ àlàyé pé:

There is no necessary or permanent relationship
Between one item in an oríkì chant and the next;
Each may refer to a different topic. There is
therefore no narrative continuity between them ...
each unit has its own historical moment in which
It was composed and to which it alludes.

Kò sí ibáṣepọ̀ pípọ̀n dandan tàbí pípétítí láàrin wúnrẹ̀n
Oríkì kan àti èyí tí ó tẹ́lẹ̀ e; ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn le dá lórí
kókó-òrọ̀ ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀. Nítorí náà, kò sí ìtẹ̀síwájú itàn láàrin
wọn . . . abala kòòkan ni a kọ̀jọ̀ ní sàà itàn tirẹ̀ èyí tí ó
ń tọ̀ka sí

Ìtúmò Èdè Ònkòwé

Ọ̀rọ̀ Barber (1991:26) ọ̀kẹ̀ yìí jẹ́rìí sí i pé bí ilà oríkì kan bá tẹ́lẹ̀ òmíràn, kò tùmọ̀ sí pé èrò tí ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn gbé jáde gbòdò ní nńkan ẹ̀ pẹ̀lú ara wọn. Ìdí ni pé àkókò ìwásáyẹ̀ ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn le sọ̀tọ̀tọ̀. Yàtò fún èyí, ẹ̀ṣẹ̀lẹ̀ tó bí ọ̀kọ̀ọ̀kan le yàtò síra. Nígbà tó n sọ̀rọ̀ nípa oríkì, Ọ̀latunji (2005:86) ẹ̀ àlàyé pé “references are often made to historical or mythological events.” (Lọ̀pọ̀ ẹ̀gbà, àwọn itọ̀kasí ẹ̀ṣẹ̀lẹ̀ inú itàn gidi àti ti itàn ìwásẹ̀ a máa wáyẹ̀). Èyí fi hàn pé bí a ẹ̀ n rí ẹ̀jẹ̀yọ̀ itàn gidi nínú oríkì, bákan náà ni à n rí àfihàn itàn ìwásẹ̀. Ohun tí ó ẹ̀ pàtàkì kí a pe àkíyèsí sí ni pé irúfẹ̀ ẹ̀jẹ̀yọ̀ itàn bá yí kí í sáà sọ ojú abẹ níkoó, kí í sì í gùn lọ títí. Nínú àfikún àlàyé tí ó ẹ̀ nípa bí oríkì ẹ̀ máa n tọ̀ka sí ẹ̀ṣẹ̀lẹ̀ inú itàn gidi tàbí ti itàn ìwásẹ̀ lérẹ́fẹ́, Ọ̀latunji (2005:86) fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé “they usually require an explanation before their full significance can be grasped” (wọn a máa pẹ̀ fún àlàyé kí a tó le mó kúlẹ̀kúlẹ̀ nípa wọn), Nítorí náà, ó bọ̀gbọ̀n mu fún ẹ̀ni tó fẹ̀ mó kúlẹ̀kúlẹ̀ nípa àyàbá itàn inú oríkì láti tọ̀ àwọn àgbàlagbà tó mó itàn náà ní àmòdunjú lọ.

Oríṣííríṣíì isòrí ni ọ̀rọ̀-ìperí tí a mó sí itàn pín sí. Àwọn isòrí wònyí ni itàn ìwásẹ̀, tí a tún mó sí itàn ojọ̀n tàbí itàn àbáláyẹ̀, itàn akọ̀ni tàbí itàn kàyéfi, itàn-dòwe, alọ-onítàn, eré-onítàn, itàn àròsọ̀ àti itàn gidi. Lọ̀pọ̀ ẹ̀gbà, itàn ìwásẹ̀ a máa ẹ̀ àgbékalẹ̀ àtiwáyẹ̀, ẹ̀gbé-ayé, irírí, ẹ̀gbòkègbodò àti àtipadà ẹ̀dà tí itàn dá lé lórí lònà tó yàtò sí ti itàn akọ̀ni. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, itàn ìwásẹ̀ tí a fà yọ̀ láti inú Ọ̀sá Méjì tí a tún mó sí Ọ̀sá Èlẹ̀yẹ̀ ẹ̀ àgbékalẹ̀ Ọ̀rúnmìlà gégé bí ọ̀kan pàtàkì lára àwọn ibọ̀ tó tẹ̀wọ̀n rọ̀ láti isálú ọ̀run sí ikòlẹ̀ ayé láti fi ogbọ̀n wọn tún ilé-ayé ẹ̀ ní ibámu pẹ̀lú àṣẹ̀ Olódùmarè. Àyọlò tí ó fídí àlàyé yìí múlẹ̀ lọ bá yí pé:

Òólẹ̀ ló ẹ̀yìn gùnmòlẹ̀
Bí ẹ̀ni arìnmọ̀rìn;
Bó bá jà kó rìn,
A dúró sii.
A díá fún Ọ̀kànlénú irúnmòlẹ̀,
Wọn n tọ̀run bọ̀ wáyẹ̀;
A díá fún Ọ̀rúnmìlà,
Ọ̀rúnmìlà n tìkòlẹ̀ ọ̀run bọ̀ wá sí tayé

Abimbola, W. (1969:87).

Àyọ̀lò yìí sọ ojú abẹ̀ níkòó pé àjùlé ọ̀run ni Ọ̀rúnmìlà ti gùn lé ìrìn-àjò wá sí ìsálú ayé. Èrì fi hàn kedere pé kò sí ìjọ̀ra kankan láàrin ìtàn ìwáṣẹ̀ inú ẹ̀ṣẹ̀ Ifá yìí àti ìtàn akọ̀ni tó ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ Ọ̀rúnmìlà. Ìtàn akọ̀ni ẹ̀ ẹ̀pẹ̀júwe Ọ̀rúnmìlà gégé bí i ọ̀kúnrin alágbẹ̀ tí ịṣẹ̀ ń ẹ̀. Abala kan nínú ìtàn náà ló bá yìí pé:

Once upon a time, in the ancient city of Ife,
There lived a man whose name was *Ifa*. He
Was a poor beggar. He always wore dirty
Rags . . . He looked so wretched and so wild
That many people thought he was mad

Morgan, K. (1988:75)

(Ní ìgbà kan rí, ní ìlú Ilé-Ifẹ̀ ayé ojúun,
ọ̀kúnrin kan wà tí orúkọ rẹ̀ ń jẹ́ Ifá. Ènì
tí à ń wí yìí kò ní ohunkóhun, agbẹ̀ ló ń
ẹ̀. Àkísà tí ìdòtí forí mù sí ló ń wò ní
gbogbo ìgbà . . . Ìrísí rẹ̀ jẹ́rìí sí i pé ó ti
bá ịṣẹ̀ mulẹ̀ bí ẹ̀gbẹ̀ ịṣu, ìrísí yìí burú débi
pé ọ̀pọ̀ ènìyàn ló lérò pé ó ń sínwín . . .)

Ìtúmọ̀ Èdè Ònkòwé

Àyọ̀lò ọ̀kẹ̀ yìí, gégé bí Morgan (1988:75) ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ rẹ̀ nínú ìtàn akọ̀ni tọ̀ka sí Ifá gégé bí ọ̀kúnrin akúṣẹ̀ tó ti figbà kan gbé Ilé-Ifẹ̀. Yàtò fún pé ìtàn ìwáṣẹ̀ gbé Ọ̀rúnmìlà kalẹ̀ gégé bí ibọ̀ tó tẹ̀wòn rọ̀, tí ìtàn akọ̀ni sì gbé e kalẹ̀ gégé bí ọ̀kan lára àwọn ọ̀mọ̀ adáríhurun, àkíyèsí tí ó ẹ̀ pàtàkì láti pèèkẹ̀ lù ni pé Ọ̀rúnmìlà ni Ifá, Ifá ni Ọ̀rúnmìlà. Nígbà tí ó ń sọ̀rọ̀ nípa Ifá àti Ọ̀rúnmìlà Abimbólá (2006:2) ẹ̀ ẹ̀ àlàyé pé:

Bí a bá wo inú ẹ̀ṣẹ̀ Ifá, a ó rí i pé kó sí
Ìyàtò láàrin orúkọ méjèèjì yìí: Ifá àti
Ọ̀rúnmìlà; fún ẹ̀pẹ̀rẹ̀, a ó rí ẹ̀ṣẹ̀ Ifá kan
Tí ó ló bá yìí: 'Èmi ò rójú apéré mọ̀péte . . .
A díá fún Ọ̀rúnmìlà; Ifá ń sòwò epo relé
Ìlawẹ̀ . . . Ẹ̀ṣẹ̀ yìí fi hàn . . . pé Ifá náà ni
À ń pè ní Ọ̀rúnmìlà.

Bí ìtàn akọ̀ni tí a yọ̀ ló ẹ̀ tọ̀ka sí 'Ifẹ̀' gégé bí ibùgbé Ifá, bẹ̀ẹ̀ náà ni ìtàn ìwáṣẹ̀ kan sọ̀ pé 'ó gbé diẹ̀ ní Ilé-Ifẹ̀'- Abimbólá (2006:1). Kódà, nínú Àwọn Ojú Odù Mèrèrèrindínlógún tí Wándé Abimbólá kọ̀, a rí i kà pé: "Lẹ́hìn ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún tí Ọ̀rúnmìlà ti ń gbé ní Ifẹ̀ Oòdayé, ó fi ibẹ̀ sílẹ̀ . . ." Abimbólá (2006:iii). Àkíyèsí ni pé ìtàn ọ̀tọ̀tọ̀ tí a yọ̀ ló láti inú ìwé ọ̀tọ̀tọ̀ tí Abimbólá gbé jáde ni ọ̀dún kan náà ní ìtakora nípa ìwòn àkókò tí Ifá gbé ní Ilé-Ifẹ̀. Síbẹ̀, ìwádìí síwájú sí i fi ìdí òkodoro ọ̀tọ̀ múlẹ̀ nípa ìtàn méjèèjì. Nígbà tí ọ̀kan sọ̀ ojú abẹ̀ níkòó pé "ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún ni Ọ̀rúnmìlà ti ń gbé ní Ifẹ̀ Oòdayé," a fòye mọ̀ pé Ọ̀tù Ifẹ̀ ni Ifá ti gbé fún ìwòn ìgbà diẹ̀. Abimbólá (2006:iii) ẹ̀ ẹ̀ àlàyé pé "kí í ẹ̀ Ifẹ̀ Oòdayé àti Ọ̀tù Ifẹ̀ nikan ni Ọ̀rúnmìlà gbé nígbà tí ó fi wà láyẹ̀." Àlàyé yìí mú kí ó hàn kedere pé oríṣíì agbègbè méjì ni Ọ̀rúnmìlà gbé ní ìlú Ilé-Ifẹ̀. Níwòn bí Abimbólá (2006:iii) ti tọ̀ka sí i pé Ọ̀rúnmìlà gbé ní Ifẹ̀ Oòdayé fún ọ̀pọ̀ ọ̀dún, kò sí àniàní pé Ọ̀tù Ifẹ̀ ló ti gbé fún àsikò pére. Ohun pàtàkì miiran tí kò ẹ̀ é gbójú fò dá nípa akọ̀ni tí ìtàn ìwáṣẹ̀ àti ìtàn kà yéfi pé ní Ifá ni pé àwọn méjèèjì ló ẹ̀ àmúlò ìkin,

tí ẹ̀ ọ̀kan gbòógì lára àwọn ohun èlò Ifá dídá. Morgan (1988: 77) ẹ̀ àlàyé pé Ifá tí ó jẹ̀ akúṣẹ̀ paraku padà deni nílá lẹ̀yìn tí ikin tẹ̀ ẹ̀ lówó:

Ifá, the poor mad man will become rich at last...
He took the sixteen palm-nuts and used them...
He asked questions and he got answers to them
By the different patterns which the palm-nuts
Formed when he cast them on the ground.

(Lẹ̀yìnòrẹ̀yìn, Ifá, ọ̀kúnrin òsínwín tí ó ya akúṣẹ̀ yòò padà
Di ọ̀lórò. . . Ó mú àwọn ikin méré̀rẹ̀rindínlógún, ó sì lò wọn
. . . Ó n ẹ̀ ibéèrè, ó sì n rí idáhùn sí wọn nípasẹ̀ onírúurú
Ìrísí tí àwọn ikin nàà n gbé jáde bí ó ẹ̀ n gbé wọn sánlẹ̀.)

Ìtumò Èdè Ònkòwé

Bákan nàà, ọ̀rò nípa ikin jẹ̀ yọ̀ nínú itàn ìwáṣẹ̀ tí ó ẹ̀ àgbékalẹ̀ Ifá. Itàn nàà fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé iwà àrífín tí àbíkéyìn Ọ̀rúnmìlà hù sí bàbá rẹ̀ nígbà tí Ọ̀rúnmìlà n sọdún ló sọkùnfà bí “Ifá ẹ̀ padà lọ sí ọ̀de ọ̀run tí kò sí tún padà wá sílé ayé mọ.” Lẹ̀yìn ìṣílọ Ọ̀rúnmìlà, àwọn ọ̀mọ rẹ̀ pàrọ̀wà sí i pé kí ó padà sóde ayé kí ohun gbogbo tó dojúrú nítorí àìsíláyé rẹ̀ le padà bọ̀ sípò. Ifá kò jálẹ̀ láti padà sóde ayé, ó sì fi ikin rọ̀pò ara rẹ̀:

Ọ̀rúnmìlà . . . dá wọn lóhùn . . . pé ọ̀un ò tún padà wálẹ̀
Ayé mọ. Ó ní kí wọn ó tẹ̀wó, ó wá fún wọn ní ikin méré̀-
Rindínlógún. Ó ní: Bẹ̀ ẹ̀ bá délé, bẹ̀ ẹ̀ bá fówó ní, ẹ̀ni
Tẹ̀ ẹ̀ ma bi nù un.

Abimbólá (2006: v)

Lárijà àfiwé itàn méjèèjì yìí ni pé àkóónú itàn, yálá itàn ìwáṣẹ̀ tàbí itàn akọ̀ni, ó sì lẹ̀ jẹ̀ oríṣíí itàn miiran, tó dá lórí èdà-itàn kan soṣo a máa ní iṣọ̀ra àti àìṣọ̀ra. Kódà, itakora méjì, mètá tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ le jẹ̀ yọ̀ nínú irúfẹ̀ itàn bẹ̀ẹ̀. Àbájáde onírúurú iwádíí tí a ẹ̀ nípa akọ̀ni tí iṣẹ̀ iwádíí yìí dá lé lórí fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé ilú Ọ̀yọ̀ ni Akinlúùsẹ̀ ti kúrò, kí ó tó kojá sí Ìṣẹ̀-Èkìtì. Ọ̀kan lára àwọn itàn tí a gbọ̀ nípa akọ̀ni yìí tọ̀ka sí Akinlúùsẹ̀ gégé bí ọ̀kan lára àwọn ọ̀ba tí ó jẹ̀ ní Ìṣẹ̀-Èkìtì, itàn miiran tilẹ̀ sọ ojú abẹ̀ níkòó pé ọ̀un ni ọ̀ba kìn-ín-ní tí ó jẹ̀ ní ilú ọ̀hún, nítorí pé ọ̀un ló dá àwùjọ̀ Ìṣẹ̀ sílẹ̀. Bí ó ti wù kí ó rí, a gbọ̀ itàn tí ó ẹ̀ àtakò itàn tí ó tọ̀ka sí Akinlúùsẹ̀ gégé bí ọ̀ba. Síbẹ̀, ohun tí ó dájú ni pé akínkanjú jagunjugun ni Akinlúùsẹ̀, idí ni pé gbogbo itàn tí a gbọ̀ nípa rẹ̀ ni ó tọ̀ka sí akọ̀ni nàà gégé bi jagunjugun. Itàn tilẹ̀ sọ pé ògbójú ọ̀de, tí n bẹ̀ ní ìsọ̀rí ọ̀de aperin ni ọ̀kúnrin nàà pẹ̀lú. Níwọn bí itakora ti wà nínú itàn tí ó ẹ̀ àgbékalẹ̀ jagunjugun yìí, inú oríkì tí a gbà ní oko ìṣẹ̀wádíí ni a ti wù idánimọ̀ rẹ̀ síta. Adú (2012:13) ẹ̀ àlàyé pé “a máa n rí àyàbá itàn nínú oríkì, kì í ẹ̀ itàn rẹ̀pẹ̀tẹ̀ sùgbón itàn tí ó túbò n jẹ̀ kí a ní ọ̀ye àti itumò kíkún.” Kódà, Akinṣọ̀la (2025:8) jẹ̀rìí sí i pé “Oríkì is a notable archive for the history and customs of the people.” (Oríkì jẹ̀ àkà pàtàkì fún itàn gidi àti àṣà ìbílẹ̀ àwọn èniyàn).

Yàtò fún àyàbá itàn tí a máa n bá pàdẹ̀ nínú oríkì, itàn gidi a tún máa fejú òkodoro óótọ̀ síta. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, oríṣíí itàn ìṣẹ̀dálẹ̀ méjì tí a gbọ̀ ní oko-ìṣẹ̀wádíí ló tọ̀ka sí Ilé-Ifẹ̀ gégé bí orírún ẹ̀ni tó tẹ̀ Ìṣẹ̀-Èkìtì dó, sùgbón àgbékalẹ̀ itàn méjèèjì sọ̀tòtòtò. Itàn kìn-ín-ní sọ ojú abẹ̀ níkòó pé Ilé-Ifẹ̀ ni ọ̀mọ-ọ̀bakúnrin tó tẹ̀ Ìṣẹ̀ dó ti wá, itàn kejì sọ pé ọ̀kan lára àwọn ọ̀mọkúnrin Ọ̀ba Benin ló tẹ̀ Ìṣẹ̀ dó. Itàn yìí fi kún un pé ọ̀kan lára àwọn ọ̀mọkúnrin ọ̀ba Ifẹ̀ ló dá ìṣẹ̀jọ̀ba ilẹ̀ Benin sílẹ̀. Ohun tí a rí fàayọ̀ nínú àwọn itàn ìṣẹ̀dálẹ̀ wònyí ni pé méjèèjì ló forí sọ Ilé-Ifẹ̀.

Ìlànà Àmúlò

Ọ̀pòlọ̀pò ò̀nkòwé ló ti kọ ohun kan tàbí òmíràn nípa ìlànà ìtupalẹ̀ afọ̀, sùgbón àwọn méjì tó gbajúgbajà jù lọ láàárín wọn ni Norman Fair-clough àti Michel Foucault. Ìtupalẹ̀ afọ̀ jẹ́ irúfẹ́ ọ̀rọ̀ iperí kan tí ìtumò rẹ̀ gbòòrò. Ìlànà yìí a máa ẹ̀ àyèwò ihun àti àmúlò èdè ní ìbámu pẹ̀lú irúfẹ́ àwùjọ̀ àti àṣà. A máa wo àkóónú ìmò-èdà èdè àti ọ̀nà tí a gbà gbé èdè kalẹ̀. Lédè miiran, ìtupalẹ̀ afọ̀ wà láti tan ìmòlẹ̀ sí ọ̀rọ̀ tí a sọ àti bí a ẹ̀ sọ ọ̀ tàbí gbé e kalẹ̀, tó fi mó ọ̀gangan ipò tí a ti lò ó àti irúfẹ́ àwùjọ̀. Kì í ẹ̀ agbèkalẹ̀ gbólóhùn àti ilò ọ̀rọ̀ nikan ni ìtupalẹ̀ afọ̀ gbájú mó, ohun tí ìlànà yìí fúnka mó ní nńkan ẹ̀ pẹ̀lú títepele mó bí èdè ẹ̀ ní hun afọ̀ àti bí ó ẹ̀ ní ẹ̀ ìtupalẹ̀ ohun àjogbà àwùjọ̀. Lájorí àfojúsùn ìlànà yìí ni láti mú kí ìjìnlẹ̀ ọ̀ye nípa àmúlò èdè dákún ẹ̀wà èdè lónà tó gbé ìtumò yọ̀.

Aṣàtupalẹ̀ afọ̀ ní ànfaàní láti ẹ̀ àyèwò fínífinní nípa bí àwọn èniyàn àwùjọ̀ kan ẹ̀ ní lo irúfẹ́ ọ̀rọ̀ kan láti ní ọ̀ye kíkún nípa orírun wọn àti ipa tí èlómíràn tàbí àwọn èniyàn kan ní lórí ìgbé ayé wọn gégé bí àwùjọ̀. Yàtò fún èyí, olùṣewádíí tún le ẹ̀ ìtupalẹ̀ àwọn afọ̀ (yàlà àpilẹ̀kọ̀ tàbí alohùn) tó ti wà fún ọ̀pòlọ̀pò ọ̀dún kí ó ba lè lóye ohun tí ó sọ nípa iwásáyé irúfẹ́ afọ̀ bẹ̀ẹ̀, ipò tí ó rọ̀ mó irúfẹ́ iwásáyé àti ayíkà tàbí àwùjọ̀ aṣafọ̀ àti ò̀nkòwé. Lára àwọn ibeèrè tí ìlànà ìtupalẹ̀ afọ̀ máa ní gbé dide ni iwònyí:

- i. Báwo ni èdè ẹ̀ ní ẹ̀ ẹ̀sẹ̀ atọ̀nà fún idámò lábẹ̀ onírúurú ọ̀gangan ipò?
- ii. Báwo ni èdè ẹ̀ ní ẹ̀ agbèkalẹ̀ ohun tó ní lo ní àwùjọ̀, báwo ni ó sì ẹ̀ ní sọ ọ̀ lójọ̀?
- iii. Báwo ni èdè ẹ̀ lè mú àmúgbòòrò dé bá iyípadà àwùjọ̀?

Pẹ̀lú àmúlò èdè, aṣàtupalẹ̀ afọ̀ a máa walẹ̀ jìn láti lóye àwọn iyípadà tó ní dé bá àwùjọ̀. A kò lè fi ojú èdè sákálá kan wo afọ̀. **Ídí** ni pé ìlànà tí a ní gbà ẹ̀ àmúlò èdè láti bání sọ̀rọ̀ ní àwùjọ̀ ni ó jẹ́. Ó jẹ́ ọ̀nà tí a gbà ní taari èrò ọ̀kàn ẹ̀ni, bèrè ibádórẹ̀ẹ̀, fi idí àṣà múlẹ̀ ẹ̀sẹ̀, ní ipa lórí àwọn èlómíràn, àti gbígbé ìgbé-ayé tó ní ìtumò. Èdè ni irin-iṣẹ́ tí a ní lò láti mú kí àwọn àfojúsùn ẹ̀ni wá sójú táyẹ̀. Ìlànà ìtupalẹ̀ afọ̀ dàbí dígí tí a ní lò láti wo onírúurú iwúlò tó sodo sínú èdè. Onírúurú ìlànà ìtupalẹ̀ afọ̀ ló wà. Lára wọn ni ìtupalẹ̀ ajemó-ìtàn-sísọ̀, ìtupalẹ̀ ajemó-ifòròjẹ̀wò, ìtupalẹ̀ awalẹ̀jìn, ìlànà ìtupalẹ̀ afọ̀ Foucault àti ìtupalẹ̀ ajeméwà-èdè, ìmò àwùjọ̀-àdáyébá aṣàpẹ̀júwe ajemó-ibánisòrò, ìmò-ìmédèlò, ìtupalẹ̀ èdà àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

Ìsòrí mẹ̀ta àkókó, iye ìtupalẹ̀ asòtàn/ajemó-ìtàn sísọ̀, ìtupalẹ̀ ajemó-ìjíròrò àti ìmò ìmédèlò a máa ẹ̀ ìtupalẹ̀ ilò/àgbèkalẹ̀ èdè nínú afọ̀. **Ìsòrí méré**n yòókù a máa ẹ̀ ìtupalẹ̀ afọ̀ ajemó-ìlànà-ìṣẹ̀lú ní àwùjọ̀. A lè ẹ̀ àmúlò ìlànà ìtupalẹ̀ afọ̀ nínú ìmò-èdà-èdè, ìmò-ibánigbẹ̀pọ̀, ìjùmòsòròpọ̀, èkọ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Lára isòrí mẹ̀ta àkókó ni a ti yan ìlànà tí a gùn lé fún ìtupalẹ̀ dètà. Ìlànà tí a ní lókàn ni itánpalẹ̀ ajemó-ìtàn sísọ̀.

Àlàyé Sókí nípa Ìṣẹ̀-Èkìtì

Ìṣẹ̀-Èkìtì jẹ́ ọ̀kan gbòógì lára àwọn ijọba ibílẹ̀ méréndínlógún àkókó ní ilẹ̀ Èkìtì. Oríṣíì agbègbè mẹ̀ta gbòógì tí ó wà ní ilẹ̀ Ìṣẹ̀ ni Oráyè, Odò-Ìṣẹ̀ àti Erinwá. **Iwádíí** fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé akínkanjú jagunjagun ní ilú Ọ̀yọ̀ ayé ọ̀jọ̀n ni Akinlúùsẹ̀ jẹ́ kí ó tó di pé ó darapọ̀ mó àwùjọ̀ Ìṣẹ̀. Onírúurú itàn ló ẹ̀ agbèkalẹ̀ orírun àti isẹ̀dálẹ̀ Ìṣẹ̀. Itàn kan sọ pé Akinlúùsẹ̀ tí ẹ̀ akínkanjú jagunjagun láti ilú Ọ̀yọ̀ ayé ọ̀jọ̀n ló tẹ̀ Ìṣẹ̀ dó. Itàn miiran sọ pé Ilẹ̀-Ifẹ̀ ni àwùjọ̀ Ìṣẹ̀ ti ẹ̀ wá. Òmíràn sì tún fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé ilú kan tí a mó sí Òkèlùsẹ̀, tó wà ní ijọba ibílẹ̀ Ọ̀wọ̀ ní ipínlẹ̀ Ońdó ni wón ti ẹ̀ wá. Kódà, itàn tún fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé ọ̀mọ̀kúnrin ọ̀ba Benin ló tẹ̀ ilẹ̀ náà dó. Lára àwọn ọ̀ba tó jẹ́ ni ilú Ìṣẹ̀ ni a ti rí Arínjalẹ̀ àti ọ̀ba Olófin-Nlá. Olófin-Nlá yìí ni àkòsílẹ̀ fi hàn pé ó ẹ̀ akóso láàrin ọ̀dún 1630 sí 1679. Ọ̀ba tó wà lórí àpèrè ní àsìkò tí a ní ẹ̀ akójopọ̀ àpilẹ̀kọ̀ yìí ti gun orí itẹ̀ láti ọ̀dún 2000. Orúkọ ọ̀ba yìí ni Dr David Ayodele Adetunji Ajayi, Awẹ̀loye II. Òun náà ni Ọ̀wá Àdímúlà, ó sì ti figbà kan rí jẹ́ alága ìgbimò lóbalọ̀ba ní ipínlẹ̀ Èkìtì. Ní ààrin yìí, ó ẹ̀ pàtàkì kí a

ṣe àfihàn bí diẹ̀ lára àwọn ọ̀ba ilú Ìṣẹ̀ ṣe jẹ̀ tẹ̀lé ara won ní ẹ̀sẹ̀-n-tẹ̀lé: Gbaderin Ayeyebiwo, Adegbaḽe, Akinlaro, Agboun àti Olofin-Nla.

Gégé bí i ti àwọn àwùjọ Yorùbá miiran ní apá iwò-oòrùn Gúúsù ilẹ̀ Nàìjíríà, iṣẹ̀ àgbẹ̀ ni olórí iṣẹ̀ wọn ní ilú Ìṣẹ̀. Bí wọn ṣe n ṣe oko àroje, bẹ̀e náà ni wọn n ṣe oko àrolà. Lédè miiran, àgbẹ̀ alábóódé wà, àgbẹ̀ aládaa-ńlá náà wà. Iṣẹ̀ àgbẹ̀ rẹ̀sẹ̀ walẹ̀ ní ilú Ìṣẹ̀ nitorí pé ilẹ̀ àwùjọ náà jẹ̀ ọ̀lóràá. Lára àwọn ohun ọ̀gbìn wọn ni a ti rí kòkó, kọ́fí, iṣu, àti gbáguúdà tí a tún mò sí ègẹ̀. Yàtò fún èyí, iwádìí fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé onírúurú igi owó ló wà nínú àwọn igbó kíkíkí wọn, èyí sì yorí sí idásílẹ̀ àwọn ilẹ̀-iṣẹ̀ lagi-lagi tó wà ní ọ̀pọ̀ yanturu ní ilẹ̀ náà. Orúkọ oyè àwọn ọ̀ba tó n jẹ̀ ní ilú Ìṣẹ̀ ni a mò sí Arínjalẹ̀.

Àwọn akínkanjú jagunjagun àti àwọn ọ̀gbójú ọ̀dẹ̀ ló n ṣe àtílẹ̀yìn fún ilú ní ilẹ̀ Yorùbá ayé ojóun. Ojúṣe wọn ni láti rí i dájú pé ètò-ààbò rẹ̀sẹ̀ walẹ̀. Iwádìí tí a ṣe fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé ilú Ìṣẹ̀ ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ akínkanjú ọ̀kúnrin ní isọ̀rí yìí, sùgbọ̀n púpọ̀ nínú wọn ni orúkọ wọn wà ní agbárí àwọn baba-ńlá ilú Ìṣẹ̀ tí wọn ti kojá lọ, ẹ̀kọ̀jẹ́ kí àwọn ọ̀yìnbo mú ètò mọ̀ọ̀kọ-mọ̀ọ̀kà wọ̀ àwùjọ Yorùbá.

Àfihàn Ipò àti Ipa Akinlúùsẹ̀ nínú Oríkì

Ní abala yìí, a yẹ̀ onírúurú gbólóhùn àti ọ̀rọ̀ tó parapọ̀ di oríkì Akinlúùsẹ̀ wò kí a lè fa àwọn ohun ribiribi tó yẹ̀ fún àgbéyẹ̀wò nípa akọ̀ni náà yọ. Àkóónú oríkì Akinlúùsẹ̀ ṣe àfihàn rẹ̀ gégé bí ọ̀mọ̀ Akin, ọ̀ba aládé, jagunjagun àti imọ̀lẹ̀. Àwọn kókó-ọ̀rọ̀ wọ̀nyí ni a gbé yẹ̀wò ní isàlẹ̀ yìí:

Akinlúùsẹ̀ gégé bí Ọ̀mọ̀ Akin

Akin jẹ̀ oríṣíí orúkọ tí iran Yorùbá n sọ ọ̀mọ̀kúnrin. Yàtò fún pé Akin jẹ̀ irúfẹ̀ orúkọ tí a mò mọ̀ iran jagunjagun ní àwọn apá ibikan ní ilẹ̀ Yorùbá, àwọn ọ̀bí tó mọ̀ rírí iwà igboyà, tí wọn sí fẹ̀ kí ọ̀mọ̀ wọn jẹ̀ onígboyà a máa sọ ọ̀mọ̀kúnrin wọn ní Akin, nitorí wọn gbà pé orúkọ ọ̀mọ̀ ní ro ọ̀mọ̀. Gégé bí i ti àwọn orúkọ miiran bí i Adé, Olú, Ọ̀mọ̀, Ayọ̀, àti bẹ̀e bẹ̀e lọ, Akin kì í dúró láifara ti nńkan. Ìdí nìyí tí a fi ní àwọn orúkọ bí i Akinwálẹ̀, Akinlabí, Akinjógbìn àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn èniyàn mọ̀ akọ̀ni ilú Ìṣẹ̀ sí Akin, àpẹ̀já orúkọ rẹ̀ ni Akinlúàdusẹ̀, wọn a sì tún máa pè é ní Akinlúùsẹ̀. Èka èdè Yorùbá tí a mò sí èdè Èkìtì ni a fi ṣe àgbékalẹ̀ Akinlúùsẹ̀ àti Akinlúàdusẹ̀ tí àwọn èniyàn ilú Ìṣẹ̀ n pe akọ̀ni wọn. Iwádìí tí a ṣe fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé ìdílé Akin ni wọn ti bí ọ̀kúnrin tí àwọn ará ilú Ìṣẹ̀-Èkìtì mò sí Akin, Akinlúàdusẹ̀ àti Akinlúùsẹ̀. Bí a bá fi olórí èka-èdè Yorùbá gbé Akinlúàdusẹ̀ kalẹ̀ gégé bí gbólóhùn, àbájádẹ̀ rẹ̀ yóò jẹ̀ Akin Olúwa wa dé Ìṣẹ̀ tàbí Akin Olú wa dé Ìṣẹ̀. Itumọ̀ ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ ni gbólóhùn méjèèjì ní, sùgbọ̀n kò sí èyí tí kò ṣe àpẹ̀júwe akọ̀ni ilú Ìṣẹ̀ tí a mò sí Akin nínú wọn. Nínú gbólóhùn kìn-ín-ní, olúwa n tọ̀ka sí Akin gégé bí èni tí àwọn ọ̀mọ̀ ilú Ìṣẹ̀ kà sí èni tí ó ni wọn, olórí tàbí ẹ̀kọ̀jẹ́ wọn, èyí tó n ṣe àpẹ̀júwe Akin gégé bí èni tí àwọn èniyàn ilú Ìṣẹ̀ fi ohun gbogbo sí ikáwọ̀ rẹ̀ lẹ̀yìn tí ó gbà wọn sílẹ̀ lówọ̀ àwọn aninilára. Akin olú wa dé Ìṣẹ̀ ní tirẹ̀ n tọ̀ka sí Akin gégé bí olú ọ̀mọ̀ tí àwọn ará Ìṣẹ̀ fi n yangàn. Iran Yorùbá ka olú ọ̀mọ̀ sí oríṣíí ọ̀mọ̀ tó ní aásikí, tí ire ayé rẹ̀ jẹ̀ ara-ọ̀tọ̀, ọ̀mọ̀ tí ó la irúfẹ̀ ipa tí irú rẹ̀ kò wọ̀pọ̀, ọ̀mọ̀ tí ó n ṣe ohun tó jóni lójú, tí ó sì jẹ̀ àmúyangàn. Kí àwọn Yorùbá tó ka ọ̀mọ̀ sí olú ọ̀mọ̀, wọn ti nílátí ṣe àkíyèsí àwọn àbùdá amóríwú tó ṣe àrà-ọ̀tọ̀ tí àwọn akẹ̀gbẹ̀ rẹ̀ kò ní lára rẹ̀. Kò sí àní-àní pé àwọn àbùdá amóríwú tí àwọn ọ̀mọ̀-bíbí Ìṣẹ̀-Èkìtì rí lára akọ̀ni wọn ni ó mú kí wọn máa pè é ní Akinlúàdusẹ̀. Ní àárín yìí, ó ṣe pàtàkì láti ṣe àlàyé pé kì í ṣe igbà tí Akin wà léwe ní òun àti àwọn ará Ìṣẹ̀ ṣe kòngẹ̀ ara wọn. Ó ti tójú bọ̀ dáadàa kí ó tó fi ihùwàsí akínkanjú rẹ̀ la ipa rere ní àwùjọ Ìṣẹ̀. Gbólóhùn tí ó gbé Akinlúùsẹ̀ kalẹ̀ ní èdè Èkìtì ni Akin lí Ùsẹ̀, èyí tí ó tùmọ̀ sí Akin ní Ìṣẹ̀ lẹ̀yìn tí a tú u sí Yorùbá àjùmọ̀lò. Igbà tí a pa iró 'i' jẹ̀, tí a sì sọ gbólóhùn náà dí ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀ kan ṣoṣo dípọ̀ gbólóhùn ni Akinlúùsẹ̀ sú yọ̀ gégé bí orúkọ pẹ̀lú àfikún 'u' kejí kí ó ba lè gba àmì tí ó tònà sórí gégé bí orúkọ tí a fi èka-èdè gbé kalẹ̀.

Àwọn Yorùbá gbà pé iran akin a máa ní igboyà àti idúróṣinṣin lábẹ̀ ipò yòówù kí wọn bá ara wọn. Nínú ojú-àmúwayé Yorùbá, ibi tí ó bá le ní a ti n bá ọ̀mọ̀kúnrin ni ọ̀rọ̀

nípa àwọn ìran tí ń jẹ̀ akin. Ìran akin kì í sojo, bẹ̀ẹ̀ ni wọn kì í bẹ̀rù. Àìsojo yìí ni ó sọ wọn di ìran tí ó wúlò púpọ̀ fún àwùjọ yòòwù tí wọn bá wà. Abala kan nínú oríkì Akinlúùsẹ̀ lọ bá yìí pé “òtún lósì ọmọ akin.” Bí ó ẹ̀ jẹ̀ pé ẹ̀yẹ̀ kì í fi apá kan fò, ìmọ̀ àjogbà ní gbogbo ilẹ̀kílẹ̀ ni pé ènìyàn kò lè ní ilé baba kí ó má ní ilé iyá, Ọtún àti òsì tó jẹ̀ yọ nínú àyọ̀lò òkè yìí ló dúró fún ilé bàbá àti ilé tí iyá Akin tí jade. Ìtumọ̀ àyọ̀lò yìí ni pé ìran akin tí ń múra sílẹ̀ de ogun ni baba Akinlúùsẹ̀ tí ẹ̀ wá. Ìdílẹ̀ akin ni a sì bí iyá tí ó bí i lómọ̀ sí. Oríkì yìí tan ìmólẹ̀ sí i pé ògbòntagí akínkanjú ni Akinlúùsẹ̀ jẹ̀. Bí ó ẹ̀ jogún iwà akínkanjú ní ọtún, bẹ̀ẹ̀ náà ló rí i gbà ní apá òsì. Nítorí iwà akọ̀ni wọn, àti agbára tí wọn ní, ìran Akin a máa yan iṣẹ̀ ogun jìjà láàyò. Wọn a sì máa sa gbogbo ipá wọn láti dáàbò bo il

Akinlúùsẹ̀ gégé bí Jagunjagun

Akínkanjú jagunjagun ni Akinlúùsẹ̀ jẹ̀. Ìwádìí fi hàn pé ọkúnrin tí àwọn ará Ìsẹ̀ ń pé ní Akinlúùsẹ̀ yìí kì í ẹ̀ ọmọ̀ bíbí ilú Ìsẹ̀. Gégé bí a ẹ̀ mẹnù bà á ṣáájú, iṣẹ̀ ogun jìjà ni Akinlúùsẹ̀ yàn láàyò. Ó fẹ̀ran láti máa jagun káàkiri orìṣìírìṣìí ilú ní ayé àtíjọ. Iṣẹ̀ ogun jìjà yìí ni ó gbé e dé ilú Ìsẹ̀-Èkìtì. Itan kan sọ pé Ìsẹ̀ tí wà tẹ̀lẹ̀ kí Akinlúùsẹ̀ tó dé sí àwùjọ náà, itàn mìíràn takò ó pé Akin fúnra rẹ̀ ló rin irin-àjò láti ilú Ọyọ̀ dé agbègbè náà, nígbà tí ó wà lẹ̀nu iṣẹ̀ ogun jìjà rẹ̀. Itàn yìí fi kún un pé oun ló tẹ̀ agbègbè náà dó, tí ó sì fún un ní orúkọ.

Ìran Yorùbá mọ̀ rírì ẹ̀ni tí ó bá pegedé, tí ó sì tún fi gbòòrò jẹ̀kà nínú iṣẹ̀ tí ó yàn láàyò. Itàn tí ó fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé Akinlúùsẹ̀ bá àwọn olùgbé ní ilú Ìsẹ̀ fi kún un pé nígbà tí àwọn ará Ìsẹ̀-Èkìtì rí i pé àpáta páàrá ẹ̀dà tí ń lóṣọ̀ módíí gba ibon lówó ọmọ̀ ojo ni Akin jẹ̀, wọn gbà á tọ̀wótesẹ̀ sí àwùjọ wọn. Wọn na ọ̀wọ̀ ifẹ̀ sí i, wọn sì ẹ̀ é ní àlejò repẹ̀tẹ̀. Itàn sọ pé idí nìyí tí ó fi pinnu láti tẹ̀dó sí ilú Ìsẹ̀ fún iwónba ìgbà diẹ̀, kí ó tó tún tẹ̀ síwájú nínú irin-àjò rẹ̀. Àwọn ará Ìsẹ̀ a máa kì í pé:

Oni mò títa líbẹ̀,
Ó togún ifón;
Àrìmọ̀ títa líbẹ̀,
Ó tòjì kọ̀fà ohùn.
Ùgbógbó kùkùrùkù
Kàn an mú í gbógi
Lójà odò.
La àdàbà lùkòsì fò lọ.

Ẹ̀ni tó mò ọ̀n ta nìbẹ̀
Ó ta ogún ọ̀fà
Ẹ̀ni tí kò mò ọ̀ ta nìbẹ̀
Ó fi ohùn ta àìmoye ọ̀fà
Igi wórókó
tí wọn fi ń lu igi
ní ọ̀jà odò
Ní ó mù kí àdàbà lùkòsì fò lọ

“Oni mò títa líbẹ̀” (Ẹ̀ni tó mò ọ̀n ta nìbẹ̀) nínú àyọ̀lò oríkì yìí tọ̀ka sí Akinlúùsẹ̀ gégé bí jagunjagun tó mọ̀ àpadé àti àludé ogun jìjà nídíí iṣẹ̀ rẹ̀. Oríkì yìí tún ẹ̀ afihàn rẹ̀ gégé bí atamátàsẹ̀ ní idí ọ̀fà títa. Ilà kejì àyọ̀lò yìí sọ pé “Ó togún ifón” (Ó ta ogún ọ̀fà). Oríkì yìí ń fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé bí ó ti wù kí ojú ogun gbóná girigiri tó, ẹ̀ ni akin yóò máa ta ọ̀fà lọ ní tirẹ̀. Kí í bẹ̀ṣù-bẹ̀gbà, ijà kì í sì i su u bọ̀rò. Níbi tí Akin bá gbé ta ogún ọ̀fà leraléra, tí ọ̀kòòkan wọn sì ń ẹ̀ déédé ẹ̀ni tí ó ń dojú ọ̀fà náa kọ, ibẹ̀ ni a ó ti rí jagunjagun mìíràn tí kò tí i ta ju ẹ̀yọ ọ̀fà kan soṣo láti mú ọ̀tá balẹ̀. Èyí ni ó bí abala oríkì tí ó sọ pé: “Àrìmọ̀ títa líbẹ̀, ó tòjì kọ̀fà ohùn (Ẹ̀ni tí kò mò ọ̀n ta nìbẹ̀, ó fi ohùn ta àìmoye ọ̀fà). Àyọ̀lò yìí dá lórí àwọn tí kò fi bẹ̀ẹ̀ ní igboyà tàbí tí wọn kì í ẹ̀ ìran Akin tí kò gbọ̀dọ̀ ẹ̀ ojo. Àmọ̀, tí wọn bá ara wọn ní idí iṣẹ̀ ogun jìjà nítorí pé ó jẹ̀ ọ̀ranyàn fún wọn láti jagun làti lè dí àláfọ̀ ọ̀wọ̀nnìyàn nídíí iṣẹ̀ ogun jìjà.. Irúfẹ̀ àwọn ènìyàn bá yìí ni wọn máa ń padà wálẹ̀ wá rọ̀yìn itú tí wọn fi àwọn ẹ̀ni tí wọn dojú ijà kọ pa. Kódà, wọn lè sọ pé bí àwọn bá ka iye ènìyàn tí àwọn mú balẹ̀, wọn a tó igba.

Ọ̀nà-èdè ayàwòrán tí a bá padé ní abala oríkì yìí ni àṣorégèé, a sì ẹ̀ àkíyèsì itakora bákan náà. Nígbà tí ẹ̀ni tí oríkì yìí tọ̀ka sí pé ó mọ̀ ọ̀fà ta ta ogún ọ̀fà pére, ẹ̀ni tí kò mò ọ̀fà ta ta ọ̀fà repẹ̀tẹ̀. Ọ̀wọ̀ ni a fi ń di ọ̀fà mú, òhun náà ni a fi ń ta ọ̀fà. Ẹ̀ni tó ẹ̀

àmúlò ọwọ́ láti ta ọfà, tí a sí tún gbé oríyìn fún pé ó mò ọ ta ta ogún, sùgbón ẹnì tí a kà sí aláìmọ́ọta, tí ó sì tún ẹ̀ àmúlò 'ohun,' èyí tí ẹ̀ ọ̀rọ̀ ẹnu láti ta ọfà, ta ọfà tí kò lónkà.

“Ùgbógbó kùkùrùkù kàn an mú í gbógi lójà odò làdàbà lùkòsì fò lọ” (Igi wórókọ́ tí wọn fi n lu igi ní ọjà odò ni ó mú kí àdàbà lùkòsì fò lọ). Abala oríkì yìí n ẹ̀ ẹ̀fiwé ọkan lára àwọn ìgbòkègbodò tí ó máa n wáyé nínú ọjà odò pẹ̀lú iṣẹ̀ takuntakun tí Akinlúùsẹ̀ ẹ̀ láti fi ọ̀pín sí ìdágìrì ogun ní ilú Ìṣẹ̀-Èkìtì. Àwọn àdàbà lùkòsì fẹ̀ràn láti máa bà káàkiri ní ọjó ọjà odò. Àwọn ènìyàn kì í lé wọn tàbí dí wọn lówọ́ láti wá nńkan tí wọn yóò jẹ. Àmọ́ ní ìgbà tí àwọn ọ̀sìṣẹ̀ tó n lu igi ní itòsì ọjà náà bá bèrẹ̀ iṣẹ̀ wọn, dídún igi náà yóò dẹ̀rù ba àwọn àdàbà wònyí, wọn a sì fò lọ. Bí dídún igi ẹ̀ n mú kí àwọn àdàbà lùkòsì di àfẹ̀kù ní ọjó ọjà, bèẹ̀ ni dídé Akin sí àwùjọ Ìṣẹ̀-Èkìtì ẹ̀ dá àwọn agbóguntini lówọ́ kọ́ láti tẹ̀ síwájú nínú iṣẹ̀ ìgbóguntini wọn ní ilú náà. Àwọn Yorùbá kúndún láti máa fi ìmọ̀rírì hàn nígbà tí wọn bá rí ìrànlowọ́ gbà. Wọn gbàgbọ́ pé àìmoore jẹ̀ ẹ̀mí tàbí ìhùwàsì tí ó burú jái. Ìdí nìyí tí wọn fi máa n sapa, tí wọn sì máa n gbé ìgbésẹ̀ láti fi ẹ̀mí imoore hàn. Ohun tí àwọn ará ilú Ìṣẹ̀-Èkìtì ẹ̀ láti dúpẹ̀ àti láti gbé ọ̀ṣùbà káre fún Akinlúùsẹ̀ ni a jíròrò lé lórí ní isàlẹ̀ yìí.

Akinlúùsẹ̀ gégé bí Ọba

Ọkan lára àwọn itàn tí a gbọ́ lóko iṣẹ̀wádìí ẹ̀ agbèkalẹ̀ Akinlúùsẹ̀ gégé bí ẹnì àkókó ní ilú Ìṣẹ̀ nítorí pé oun ni ó tẹ̀ agbègbè náà dó, tí ó sì jọba síbẹ̀. Itàn miiran fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé Akinlúùsẹ̀ jagun dé agbègbè náà láti Ọyọ́, ó pinnu láti dúró síbẹ̀ fún iwọn ìgbà diẹ̀ kí ó ba lè bá àwùjọ náà réyìn àwọn tí n gbógun tì wọn kí ó tó tún tẹ̀ síwájú nínú ìrìn-àjò ogun jìjà rẹ̀.

Ìkónimọ́ra àti ẹ̀mí àlejò ẹ̀sẹ̀ jẹ̀ àṣà àwọn Yorùbá, pàápàá jù lọ ní ayé àtijọ́. A rí i gbọ́ pé kíkí tí àwọn ará Ìṣẹ̀-Èkìtì kí jagunjagun Akin káàbò sí àwùjọ wọn, tí wọn sì gbà á tọ̀wọ́ tẹ̀sẹ̀ ni ó jẹ̀ kí oun náà na ọwọ́ ìrànlowọ́ sí wọn. Oríṣìíríṣìí ọ̀nà ni ìran Yorùbá máa n gbà ẹ̀ ẹ̀fihàn ẹ̀mí imoore sí ẹnìkẹ̀ni tí ó bá ẹ̀ ìrànlowọ́ fún wọn. Wọn a máa ta ènìyàn lóré tàbí fi oyè dá ènìyàn lólá. Lára àwọn ẹ̀bùn tí àwọn Yorùbá máa n bun olóore wọn ni owó àti dúkià wà. Kódà, bí ẹnì tí ó ẹ̀ ìrànlowọ́ mánìgbàgbé fún wọn bá jẹ̀ ọ̀kúnrin, wọn lè bun ún ní obìnrin pé kí ó fi ẹ̀ aya, wọn sì lè fi ipò dá a lólá, tàbí sọ ọ́ di olóyè pàtàkì láaárín wọn.

Àwọn ènìyàn ilú Ìṣẹ̀ ní iwúrí tí kò ní ọ̀diwọn nípa ipa takuntakun tí Akin sà láti rí i pé ifòkànbàlẹ̀ àti àlàáfìà jọba ní ilú wọn. Èyí ni ó fà á tí àwọn agbàlagbà ẹ̀ fi ẹnu kò láti fi ipò kà-ń-kà dá a lólá. Wọn dé Akin ní adé, wọn sì fi èjìgbà ìlẹ̀kẹ̀ sí i lórùn, bá yìí ni Akin di ọba ní ilú Ìṣẹ̀ tí ó sì tipa bèẹ̀ tẹ̀dó sí ilú náà tití di ìgbà tí ó dara pọ̀ mó àwọn baba nílá rẹ̀. Ọun ni àwọn ará Ìṣẹ̀-Èkìtì n kì bá yìí pé:

Ọmọ Gbèè
Ko gbÚsẹ̀ ró...

Oní dọ̀dọ̀balẹ̀

Sówá Akin

Kée sọkẹ̀,

Àmọ̀bí ọ̀nì Akin ni

Lúlẹ̀ lónà Ùsẹ̀.

Ọmọ Gbèè

Tó gbé Ìṣẹ̀ ró...

Eni tí ó dọ̀dọ̀balẹ̀

Síwájú Akin

Tí kò sọ pé okẹ̀

Ọmọ bíbí Akin ni

Ní ilẹ̀ ní ọ̀nà Ìṣẹ̀

Ọ̀rọ̀ iṣe ni 'gbé' ní èdè Yorùbá. Bí Yorùbá bá sọ pé 'bá mi gbé e' tàbí 'gbé e wá'. Àwòrán tí irúfẹ̀ gbólóhùn yìí yóò yà síni lókàn ni pé ohun tí wọn fẹ̀ gbà kì í ẹ̀ ohun tí ó fúyẹ̀, ohun tí ó wúwo ni. Irúfẹ̀ nńkan bá yìí sì máa n jẹ̀ mó ilò agbára tàbí okun inú. Ní ìdàkẹ̀jì ẹ̀wẹ̀, bí ọmọ Yorùbá bá fẹ̀ gba ohun tí ó fúyẹ̀, ọ̀rọ̀-iṣe tí wọn yóò lò ni 'bá mi mú un' tàbí 'mú un wá'. Gbèè tí ọ́ fara hàn ní ilà àkókó àyọ̀lò ọ̀kẹ̀ yìí kì í ẹ̀ ọ̀rọ̀ iṣe, ọ̀rọ̀ orúkọ ni. Ìwádìí tí a ẹ̀ fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé kò sí ohun tí n jẹ̀ 'Gbèè' nínú ọ̀rọ̀ orúkọ Yorùbá. Wọn ní àwọn ará Ìṣẹ̀-Èkìtì wulẹ̀ ẹ̀dà ọ̀rọ̀ yìí láti ẹ̀ àpọ̀nlẹ̀ fún ọba wọn nítorí iwà

akínkanjú rẹ̀ ni. Ní èkúnreré, oríkì yìí ẹ̀ ẹ̀pẹ̀júwe Akin gégé bí ‘omọ̀ Gbèè kò gb’Usè rọ’ (Omọ̀ Gbèè tí ó gbé Ìsẹ̀ rọ). Èyí tùmọ̀ sí pé isapá Akinlùsè ni ó sọ Ìsẹ̀ di ilú tí ó dúró gbọ̀in láimikàn. Lédè m̀ìràn, bí a bá pe Akin ní Adégbénrọ̀ ilú Ìsẹ̀, a kò jayò pa. Ìdí ni pé nígbà tí ó dé ilú Ìsẹ̀ ni ó jà fitafita láti gbé ilú náà rọ, gégé bí àyọ̀lò oríkì yìí ẹ̀ fi hàn.

Ní ilú Ìsẹ̀, ó jẹ̀ àṣà láti máa kìnì bá yìí pé “okè ò, bàà mi” tàbí “okè ò, yèè mi” (okè o, bàbá mi, okè o, iyá mi). Àwọn àgbàlagbà ni wọn máa ń kí lònà bá yìí. Àmọ̀, kì í ẹ̀ gbogbo ènìyàn Ìsẹ̀-Èkìtì ni ó ń kìnì lònà bá yìí. Àwọn omọ̀ bíbí ilé Akin kì í sọ pé “okè,” àṣà ni ní ilú Ìsẹ̀-Èkìtì. Wọn sọ fún wa pé èyí kò tùmọ̀ sí pé wọn gbé iwà arífín, iwà àfojúdi tàbí iwà àìbòwò fún àgbà lárugẹ̀ ní àwùjọ̀ náà. Àwọn omọ̀ ọ̀ba a máa dọ̀bálẹ̀ fún àwọn tí ó jù wọn lọ. Àmọ̀, wọn kì í sọ pé ‘okè’. Èyí ni ó dàbí àmì idánimọ̀ wọn pé idílẹ̀ ọ̀ba aládé ni wọn ti ẹ̀ wá. Òun ni ó sì bí abala oríkì tí ó lọ bá yìí pé:

Oní dọ̀dọ̀bálẹ̀

Sówá Akin

Ké é sòkè,

Àmòbí oní Akin ni

Lúlẹ̀ lònà Ùsẹ̀.

Eni tí ó dọ̀bálẹ̀

Síwájú Akin

Tí kò sọ pé okè

Omọ̀ bíbí Akin ni

Ní ilé ní ọ̀nà Ìsẹ̀

Odún Ìbílẹ̀ Ọ̀pá àti Ìmọ̀lẹ̀ Akinlùsè

Aruna (2022:40) wòye pé “among the Yoruba people of Nigeria, festivals serve as a connector of the social world of the Yoruba with the unseen world.” (àwọn ènìyàn àwùjọ̀ Yorùbá ilẹ̀ Nàìjíríà, rí odún ìbílẹ̀ gégé bí okùn tó so àwùjọ̀ Yorùbá pọ̀ mó àwùjọ̀ tí a kò fi ojú rí). Lára àwọn olùgbé àwùjọ̀ tó tọ̀ka sí gégé bí àwùjọ̀ àìrí yìí ni ó pè ní “heroes and heroines from the past that were deified after their deaths.” (àwọn akọ̀nibínrin àti àwọn akọ̀nibínrin tí wọn ti rékojá lọ tí a sọ di òrìṣà léyìn ikú wọn.” Àkíyèsí Aruna (2022:40) yìí fi hàn kedere pé odún ìbílẹ̀ jẹ̀ ohun pàtàkì tí àwọn akọ̀ni Yorùbá máa ń fi lólẹ̀ láti mú kí ìbáṣepọ̀ tí ó wà láàárín àwọn àti àwọn ènìyàn àwùjọ̀ wọn tẹ̀ síwájú.

Odún ìbílẹ̀ pàtàkì kan wà tí a mò mó àwọn omọ̀ bíbí Ìsẹ̀. Odún ìbílẹ̀ yìí ni a mò sí odún Ọ̀pá. Akinlùsè fúnra rẹ̀ ni ó fi odún Ọ̀pá lólẹ̀ ní ilú Ìsẹ̀-Èkìtì, ó sì pa á láṣẹ̀ fún àwọn ènìyàn náà láti máa ẹ̀ odún yìí ní irántí òun. Oṣù Agẹmọ̀ ni odún Ọ̀pá máa ń wáyé lódoṣodún. Ní ààrín yìí, ó ẹ̀ pàtàkì láti ṣàlàyé pé kì í ẹ̀ ilú Ìsẹ̀ níkan ni wọn ti ń ẹ̀ odún ìbílẹ̀ Ọ̀pá láti ẹ̀ irántí Akinlùsè. Odún náà tàn dé ilú Osí nígbà tí omọ̀ ọ̀ba tí ó yẹ̀ kí ó gorí itẹ̀ fi àidunnú rẹ̀ hàn nípa síṣí kúrò ní ilú Ìsẹ̀ pèlú àwọn alátílẹ̀yìn rẹ̀ nígbà tí àwọn afọ̀bajẹ̀ gbé àbúrò rẹ̀ gorí àpèrè dípò rẹ̀. Akinduti àti Sheba (2025:54) ẹ̀ àlàyé pé:

About six centuries ago, a kingship tussle resulted in some Ìsẹ̀-Èkìtì indigenes breaking away from their kinsmen. This Group started a journey with stops at different location and Forward movement . . . finally, they pitched their tents in Osí and took up permanent residence there.

(Ní ǹnkan bí ọ̀rúndún m̀fà s̀yìn, awuyewuye tó bẹ̀ sílẹ̀ láàrin Àwọn omọ̀-oyè ilé ọ̀ba ẹ̀ okùnfà síṣí tí àwọn omọ̀ Ìsẹ̀-Èkìtì kan sí kúrò láàrin àwọn èyàn wọn. Bí àwùjọ̀ yìí ẹ̀ bèrè irìn-àjò ni wọn ń dúró ní àwọn ibi kòṣẹ̀kan, tí wọn sì tún ń tẹ̀ síwájú títí tí wọn fi dé ilú Osí tí wọn sì tẹ̀dó síbẹ̀ títí di oní olóní.)

Ìtumọ̀ Èdè Òǹkòwé

Awùjọ tí àyọ̀lò òkè yìí tókà sí pé wọn sí kúrò ní Ìṣẹ́ mú ọ̀dún Ọ̀pá dání lọ sí Osí, wọn kò sì fi ìgbà kankan pa ọ̀dún náà jẹ́ láti ìgbà tí wọn ti tẹ́dó sí ilú náà. Àwòrán ìsàlẹ̀ yìí ṣe àfihàn ọ̀gangan ibi tí ọ̀pá ojú Akinlúùsẹ̀ wà:

Fótò 1: Photo n°???:title

Source: ????

Ọ̀pá Ojú Akin àti Ojú Akinlúùsẹ̀ ní ilú Osí

Ọ̀gangan yìí ni àrẹ̀mọ́ kábíyèsí àti àwọn olóyè ọ̀dún Ọ̀pá ti ń kó ipa takuntakun gégé bí òlẹ́wájú nínú ọ̀pá jìjà nítórí wọn mò pé ojú Akin ń wò wọn. Ọ̀pá jìjà ní nńkan ṣe pẹ̀lú nína ẹnì tí ó bá fẹ́ láti jẹ́ pàṣán ní pàṣán ní àsìkò ọ̀dún Ọ̀pá. Ọ̀kan lára ìdí pàtàkì tí Akinlúùsẹ̀ fi fi ọ̀dún Ọ̀pá lólẹ̀ ní láti gbin iwà Akin àti ẹ̀mí ìgboyà sí gbogbo ọ̀mọ́ bíbí ilú Ìṣẹ̀-Èkìtì lókàn láti kékeré. Ìdí rẹ̀é tí ọ̀rò nína ara wọn ní pàṣán fi ń wáyé ní àsìkò ọ̀dún náà. Nígbà tí ó ń ṣe àlàyé nípá àwọn nńkan ijagun tí àwọn jagunjagun ilẹ̀ Yorùbá máa ń lò ní ayé àtíjọ́, Láyeni (1978:194) sọ pé “ọ̀fà, ọ̀kò, ọ̀gbó, àdà, agedengbe ni wọn máa fi ńjà.” Gbogbo àwọn ohun ijà tí Láyeni mẹnù bà yìí ni iwádìí fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé Akinlúùsẹ̀ ṣe àmúlò nínú iṣẹ́ ogun jìjà tí ó yàn láàyò. Àwọn nńkan ijagun wònyí ni iran Yorùbá kà sí ohun ijà olóró. Ìdí ni pé wọn a máa ṣe ikú pani. Nítórí náà, Akinlúùsẹ̀ kò yan èyíkẹ́yí nínú wọn gégé bí irin iṣẹ́ tí yóò fi kọ́ àwọn èniyàn rẹ̀ ní ìgboyà. Ó gbà pé pàṣán kì í pa ọ̀mọ́, kàkà bẹ̀, ọ̀gbón ni yóò fi kọ́ ọ̀mọ́. Ìdí nìyí tí ó fi ní kí àwọn ará Ìṣẹ̀-Èkìtì máa ja ọ̀pá tàbí na ara wọn ní pàṣán ní àsìkò ọ̀dún Ọ̀pá.

Ní ìgbà àtíjọ́, àwọn alágbára kì í sàbà ti ojú orun dé ojú ikú, bẹ̀ ni wọn kì í dùbúlẹ̀ àisàn tí yóò yorí sí ikú nítórí onírúurú àsẹ̀jẹ́ tí wọn ti jẹ́, irúfẹ́ àgbo tí wọn ti mu, oríṣìí àjẹsára tí wọn ti lò àti bẹ̀ bẹ̀ lẹ́. Nígbà tí àkókò tó fún Akinlúùsẹ̀ láti fi òde ayé sílẹ̀, kò dùbúlẹ̀ àisàn, bẹ̀ sì ni kò fi ara gba ọ̀fà, iwádìí tí a ṣe fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé ó wọ́ inú ilẹ̀ lọ ni. Ọ̀gangan ibi tí ó wọ́ ilẹ̀ sí yìí ni ère gírìwò kan ti hù jáde. Ère yìí ni wọn ń pé ní imọ̀lẹ̀. Ọ̀un ni àwọn èniyàn ilú Ìṣẹ́ gbé tí wọn sì ń bọ́ ní àyájọ́ ọ̀dún Ọ̀pá láti bu ọ̀lá fún Akinlúùsẹ̀, láti bèèrè ohun tí wọn ṣe aláìní àti láti wá ojúrere rẹ̀. Akọ̀ni yìí ni wọn ń kì bá yí pé:

Kí mo ṣubú sọtùn ún,	Bí mo bá ṣubú sí ọ̀tún
Màa fọ́ra beṣi;	N ó fi ara ba ẹ́ṣin
Kí mo ṣubú sọ̀sì,	Bí mo bá ṣubú sí ọ̀sì

Màa fọra bobì.

N ó fi ara ba obì

Nínú àyọlò òkè yìí, àwọn ará Ìṣẹ̀-Èkìtì, tí a tún mò sí ọmọ Akin ló mètáfọ látì ṣí àwọn oríṣíì ànfààní tí Akinlúùsẹ̀ n ẹ se wọn payá. Oríṣíì èyà akọ ẹṣin kan wà tí ó lè rin ìrìn-àjò ibùsọ méta sí méfà ní ojúmọ. Orun tí ó n sùn kì í ju wákàtí méré. Bí àwọn méjì bá dúró ní ifẹgbékègbé, wọn kì í kọ ojú sí ibi kan náà. Ọkan yóò kọ ojú sí apá iwájú, èkejì rẹ yóò sì kọ ojú sí èyìn. Ìdí tí wọn fi n hùwà bá yìí ni pé bí ewu bá yójú ní apá iwájú wọn a mò, bí ó bá sì rọ dèdè sí ọwọ èyìn kò ní bá wọn ní ọjìjì. Àyọlò oríkì òkè yìí ẹ àfiwé Akinlúùsẹ̀ pẹ̀lú ẹṣin nítorí takuntakun tí ó n ẹ se, tí kò sì ní ojú orun àti nítorí ihùwàsí ojú-ni-alákàn-fi-ń-sọrí tí ó fi réyìn àwọn agbóguntini.

Bákan náà, oríṣíì ẹṣin tí wọn fi Akinlúùsẹ̀ wé yìí ní èbùn òórùn gbígbọ, a máa gbọ ọrọ ketekete, ó sì lè máa fi ojú kan wo iwájú, kí ó tún máa fi ojú kejì wo èyìn ní èẹkan soṣo. Gégé bí ti ẹṣin yìí, Akinlúùsẹ̀ ní èbùn ifunra púpọ, kì í sọ ara nù rará. Jíjẹ tí ó jẹ adì-sílẹ-de-ogun ni ó mú kí ó réyìn àwọn ọtá pátápátá. Àwọn ihùwàsí wònyí ni ó sọ àwọn èniyàn rẹ di òmìnira. Ìdí nìyí tí wọn fi gbà pé bí ewu bá n bọ ní apá ọtún àwọn yóò rí ẹni sá di. “Kí mo ṣubú sọtùn ún, máa fọra besi” (Bí mo bá ṣubú sí ọtún, máa fi ara ba ẹṣin). Wọn gbà pé Akinlúùsẹ̀ yóò dóòlà wọn lówọ ewu igbàkugbà nítorí àbùdá ajẹmọ-teṣin tí ó ní.

Ní apá kejì àyọlò yìí, “kí mo ṣubú sọsì, máa mọra bobì” (bí mo bá ṣubú sí ọsì, máa fi ara ba obì) àwọn ará Ìṣẹ̀-Èkìtì gbà pé bí àwọn bá fi lè ṣubú sí apá ọsì, gégé bí obì ti n bi ikú, Akinlúùsẹ̀ yóò bá wọn bí ewu yòówù tí ó bá fẹ wu wọn dànù. Àwọn Yorùbá gbà pé obì ní bi ikú àti àrùn dànù. Ìdí nìyí tí wọn fi yan obì láàyò níbi iwúre yòówù tí wọn bá n ẹ se. Banjo (2025:1) tọka sí i pé “traditional African societies are firmly rooted in people’s beliefs” (inú igbàgbọ àwọn èniyàn ni àṣà ibílẹ̀ Áfíríkà forimù sí). Pẹ̀lú Akinlúùsẹ̀ ní àarín wọn, àwùjọ Ìṣẹ̀-Èkìtì gbà pé bí àwọn ọtá bá fi apá ọtún sílẹ, tí wọn sì fẹ látì rá palá gba ọsì wolé, Akinlúùsẹ̀ àwọn tí ó dúró gégé bí obì tí n bi ikú àti àrùn dànù yóò bì wọn dànù. Èyí yóò sì dèrà ewu yòówù tó bá fẹ wu wọn.

Ìkádìí

Àpilẹkọ yìí gùn lé ilànà itupalẹ̀ afọ látì bejú wo iṣẹ̀ àti iṣe Akinlúùsẹ̀ nínú agbèkalẹ̀ oríkì. Ọun ni akọni àwọn ọmọ bíbí ilú Ìṣẹ̀-Èkìtì tí itàn kò ní gbàgbé láéláé nítorí ipa takuntakun tí ó kó ní àwùjọ náà. Bí ó ẹ se jẹ pé àyàbá itàn a máa wáyé nínú oríkì, yálá itàn iwáṣẹ, itàn akọni tàbí itàn gidi, iṣẹ̀ yìí sọ ojú abẹ níkoó pé ó ẹ pàtáki kí ẹni tó bá fẹ mọ kùlẹ̀kùlẹ̀ nípa bí iṣu ẹ se kú àti bí ọbẹ ẹ se bẹ é nínú itàn tí oríkì n yán yíjú sí àwọn agbàlagbà fún èkúnreré àlàyé. Èrí fi hàn pé àwọn agbàlagbà a máa fa irú àlàyé kíkún bá yìí yọ nínú itàn iwáṣẹ, itàn akọni àti itàn gidi. Níwọn bí ó ti jẹ pé àwọn itàn wònyí kì í bàramu délẹdélẹ, tí èyí sì máa n ẹ okunfà awuyewuye àti àriyànjiyàn, iwádìí yìí ẹ àmúlò itàn iwáṣẹ àti itàn akọni tó gbé Ifá tí ẹ gbajúgbajà akọni kalẹ̀ látì ẹ àfihàn ijọra àti àijọra àwọn àkóónú itàn iwáṣẹ àti itàn akọni. Ó sì yànnà ná bí fífí ọye gbé àlàyé tí oríṣíì itàn méjì n ẹ nípa ẹdà itàn kanṣoṣo ẹ lè ranni lówọ látì mọ òkodoro ọótọ.

Iṣẹ̀ yìí sọ itàn sọkí nípa ilú Ìṣẹ̀, Ó mẹnba diẹ lára àwọn ọba alayé tó ti jẹ ní ilú náà, ó sì tọka sí Awùjalẹ̀ gégé bí orúkọ oyè àwọn ọba wònyí. Iwádìí yìí tọka sí i pé onírúurú itàn ló ẹ agbèkalẹ̀ Akinlúùsẹ̀. Gégé bí àpẹrẹ, itàn kan tọka sí i gégé bí ọba, ṣùgbọn òmíràn takò ó. Sibẹ, iwádìí yìí rí onírúurú ijọra nínú àwọn itàn tí a gbọ ní oko iṣewádìí. Àbọ iwádìí ẹ àfihàn Akinlúùsẹ̀ gégé bí ọmọ Akin, jagunjagun, Ọba àti ẹni náà tí ó fi ọdún Ọpá lólẹ, tí a sì n fi ọdún náà bolá fún. Oríṣíìrìṣíì ifọrọyàwòrán àti ẹwà èdè ni iṣẹ̀ yìí tú palẹ̀ látì tan ìmólẹ̀ sí ijáfáfá àti iwà akin Akinlúùsẹ̀ tí a tún n pè ní Akin àti Akinlúàdusẹ̀. Orí èrò tí iwádìí yìí gúnlẹ̀ sí ni pé oríkì Yorùbá jẹ iwògbè tí a fi n wo igbòkègbodò àwọn akọni lókúnrin lóbínrin.

Awọn Ìwé Ìtókasi

- Abimbólá, W. (1969). *Ìjìnlẹ̀ Ohùn Ẹnu Ifá - Apá Kejì*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Abimbólá, W. (2006). *Àwọn Ojú Odù Méré̀rèrindínlógún*. Ìbàdàn: University Press Plc.
- Adéèkó, A. (2001). "Oral Poetry and Hegemony: Yorùbá Oríkì." *Dialectical Anthropology*. Kluwer Academic Publishers. No. 26. Pp.181-192.
- Akinduti, T. O. and Sheba, J. O. (2025). "Motherhood and Infertility as Performance Paradigms of Ọ́pá Festival." *Yoruba Studies Review*. Texas, Florida in U. S. A. and University of Ibadan. Vol. 10, No. 1, Spring, pp. 53-72.
- Akinṣola, I. T. (2025). "Oríkì and trending hype performance in Nigeria: an aesthetics of cultural hybridisation for economic purpose." *Journal of Aesthetics & Culture*. Routledge. Vol. 17, No. 1. Pp. 1-12.
- Ararọba, T.O. (2019) "Àtupalẹ̀ Ojú Àmúwayé Yorùbá nínú Lítirésò Ọdún Ọ́pá ní Ìlú Osí àti Ẫ́pínṣà ní Ẫ́pínlẹ̀ Oṇḁ́." (An Analysis of Yorùbá Worldview of the Orature of Ọ́pá Festival in Oṇḁ́ State). Unpublished Doctoral Thesis, submitted to the Department of Linguistics and African Languages, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife.
- Ararọba, T.O. (2018). "The Construction of Oríkì in Selected Yoruba Folktales' Songs." *Akungeba Journal of Linguistics and Literatures*. No 9. Pp.106-114.
- Aruna, J.O. (2022). "Socio-Cultural Impacts of Ogigi Festival among the Ikalẹ̀ People of Ondo State, Nigeria." *Journal of African Studies and Sustainable Development*. Vol. 5, No. 2. Pp. 35-46.
- Babalọla, A. (1966). *The Content and Form of Yorùbá Ẫ́jálá*. Oxford: Clarendon Press.
- Baber, K. (1991). *I Could Speak Until Tomorrow: Oríkì, Women and the Past in a Yoruba Town*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Banjo, R. N. (2025). "Yorùbá folklore and mythical metaphors in Kunle Afọlayan's Citation." *Journal of African Cinemas*. Pp. 1-17.
- Carter-Ényì, A. (2018). "'Lùlù fún wọn": Oríkì in Contemporary Culture." *Ethnomusicology*. Vol. 62, 1. Pp. 83-103.
- Gee, J. P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis Discourse Analysis: Theory and Method* (3rd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203847886>
- Layeni, O. (1978). "Ètò ogun jíjà nílẹ̀ Yorùbá." In Ọlájubù, O. (ed.) *Ìwé Àṣà Ẫ́bílẹ̀ Yorùbá*. Lagos: Longman Nig. Ltd. Pp. 194-202.
- Morgan, K. (1988). *Legends from Yorubaland*. Ibadan: Spectrum Books Ltd.
- Ọlatunji, O.O. (2005). *Features of Yoruba Oral Poetry*. Ìbàdàn: Ìbàdàn University Press Plc. Ltd.

Author's Bio

Taiwo Opeyemi AKINDUTI, teaches Yoruba Language, Literature and Culture, in the Department of Linguistics and Nigerian Languages, Oṣun State University. Her areas of research interest include Yoruba language and literature, gender studies and cultural studies. A fellow of Ifẹ̀ Institute of Advanced Studies and research fellow of the UNESCO-IFCD-UNIOSUN project.

Para citar este texto (ABNT): AKINDUTI, Taiwo Opeyemi. Oríkì Gégé bí Ìwògbè Aṣàfihàn Iṣẹ̀ Akọ̀ni: Ìtupalẹ̀ Ìgbòkègbodò Akinlúusẹ̀ ní Ìsẹ̀-Èkìtì. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.6, nº Especial III, p.134-148, agosto 2026.

To cite this text (APA): Akinduti, Taiwo Opeyemi. (august 2026). Oríkì Gégé bí Ìwògbè Aṣàfihàn Iṣẹ̀ Akọ̀ni: Ìtupalẹ̀ Ìgbòkègbodò Akinlúusẹ̀ ní Ìsẹ̀-Èkìtì. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 6 (Special III): 134-148.

Njinga & Sepé: <https://revistas.unilab.edu.br/index.php/njingaesape>